

”Turismi ei ole milloinkaan viatonta”

Kirja-arvio teoksesta Ville-Juhani Sutinen (2020). *Neukkaturismi: Neuvostoliiton matkailun historia*. Vastapaino.

Pasi Satokangas, projektisuunnittelija, Lapin ammattikorkeakoulu, Matkailualan tutkimus- ja koulutusinstituutti (MTI)

Ville-Juhani Sutinen on kirjailija, kirjallisuuskriitikko ja kääntäjä, jonka tuotantoon kuuluu tietokirjojen lisäksi runoutta ja romaaneja. Sutinen on käsitellyt teoksissaan muun muassa Yhdysvaltojen ja Venäjän historiaa 1900-luvulla. Sutisen ja Ville Ropposen kirjoittama Neuvostoliiton vankileirejä käsittelevä kirja *Luiden tie* oli vuoden 2019 tietokirjallisuuden Finlandia-ehdokas.

Sutisen *Neukkaturismi*-kirja luotaa matkailun merkityksiä käyttäen tarkastelukehikseenä Neuvostoliittoa ja Venäjää. Sutisen teeseihin kuuluu väite: ”Turismi ei ole milloinkaan viatonta.” Väite ei sinänsä ole uusi. Matkailijat sortuvat välillä erilaisiin paheisiin ja ylilyönteihin, onhan matkalla lupa irtautua arjesta. Eikä matkailu ole vain viatonta hupia muutenkaan, kyseessä on myös vakavasti otettava elinkeino. Neukkumatkailulla oli lisäksi kolmas merkitys, jonka viattomuuden Sutinen kyseenalaistaa. Sutinen tuo esille tutkimuksiin pohjautuen, että matkailua käytetään oman identiteetin määrittämiseen, jolloin sitä voi käyttää ihmisten määrittämiseen ulkopuoleltakin. Kärjistäen sanottuna Neuvostoliitossa kaikki oli ideologian läpikäymistä, eikä matkailu säästynyt poliittisiin tarkoituksiin valjastamiselta. Matkailu koettiin Neuvostoliitossa viranomaisten näkökulmasta kiusalliseksi tavaksi, mutta siitä oli hankala päästä eroon kokonaan, joten sitä siedettiin ja hyödynnettiin sopiviin tarkoituksiin.

Ei matkaa ilman syytä

Sutinen esittelee kattavasti ja elävästi turismin vaiheita aina tsaarin Venäjältä alkaen. Jo Venäjän keisarikunnasta periytyi periaate, joka säilyi neukkaturismissa sen loppuun asti: matkalla piti olla syy. Matkailu lisääntyi Venäjällä 1800-luvulla, jolloin kaupallinen matkailuala alkoi muodostua ja vastata kasvavaan kysyntään. Kylpylämatkailusta tuli erityisen suosittua. Kylpylät olivat parantoloita, joissa oleskelun oli tarkoitus hoitaa terveyttä, ei tarjota pelkkää nautiskelua.

Varhaisina bolševikkivallankumouksen jälkeisinä vuosina terveyskylpylöissä hoidettiin sotaveteraaneja. Tämä loi tärkeän mallin neuvostoturismille. Terveyden hoitamisen lisäksi matkailu oli oppimista. Vallankumouksen ylläpitäminen suuressa maassa oli rasittavaa, ja uusi

eliitti lepuutti hermojaan terveyskylpylöissä ja lepokodeissa. Pian vastaava lomailu avautui myös valikoiduille työläisille. Kapitalistinen matkailu ei tietysti sellaisenaan soveltunut suuren sosialistimaan ideologiaan – oli luotava malli ”proletaariturismille”. Neuvostokansalaisen tuli kehittää itseään ja uudistaa työtehoaan joko lepäämällä tai aktiivisesti reippaillen. Joutilaisuus ei sopinut sosialistilomailuun. Matkailuviranomaisten ihmiskuva oli idealistinen, ja lomien tuli palvella tätä idealismia. Nykymatkailijalla ei ole samanlaista ”alibin” tarvetta, vaan matkalle voi avoimesti lähteä rentoutumaan ja huvittelemaan. Uuteen tutustuminen ja oppiminen ainakin osamotiiveina matkalle elävät silti yhä. Matkasta tekee monien silmissä paremman, mikäli sitä voi perustella vaikka paikalliseen kulttuuriin tutustumisella.

Koneita korjataan – niin myös niiden käyttäjiä

Vähitellen matkailu kasvoi Neuvostoliitossa taloudellisesti merkittäväksi toimialaksi. Työläisten korjaamot jatkoivat toimintaansa tarkkaan ohjelmoituina. ”Tuottavan levon” reseptiin kuului seikkaperäisesti määritelty ruokavalio ja pedantti päiväohjelma. Loman hyötyluonnetta sekä jatkumoa työhön korosti se, että matkalle lähdettiin yleensä ammattiliiton lähettämänä ilman perhettä. Protelaariturismin vankkaan ytimeen kuuluivat vierailut muistomerkeillä, tehtailla ja merkittävissä rakennuskohteissa. Sillat ja voimalaitokset toimivat ideologian rakentamisen tukipilareina. Matkailijat ottivat vierailut usein loman pakollisena osuutena, jonka jälkeen oli mahdollisuus viettää hieman omaa aikaa. Hybridilomat syntyivät Neuvostoliitossa 1970-luvulla. Ammattiliittojen organisoimilla matkoilla yhdistyivät hyöty ja huvi, virallinen ja epävirallinen.

Matkaesitteet ja matkailukartat toimivat paitsi matkan suunnittelun ja suunnistamisen apuna myös mielikuvien luojina. Ne loivat käsitystä siitä, että Neuvostoliitossa oli matkailua ja vapautta kulkea, vaikka liikkuminen oli todellisuudessa huomattavan rajoitettua. Matkailuaiheiset lehdet, kirjat ja elokuvat olivat suosittuja. Tämän arvion kirjoittajan mielessä ne rinnastuvat tavallaan nykyajan virtuaalimatkoihin. Opaskirjoissa oli yleensä Neuvostoliittoa kuvaavia tietoisuuksia. Nämä olivat usein liioittelevia tai sisälsivät suoranaisia valheita. Postikortit olivat osin kansalaisille suunnattua ”patrioottista agitaatiota”.

Vähitellen Neuvostoliitossa huomattiin, että myös niin sanotulla löhölomailulla on oma funktionsa sosialistisessa järjestelmässä. Se nimittäin auttoi pitämään kansalaiset tyytyväisinä ja kestämaan sosialistista arkirealismia. Varsinkin 1960-luvulta alkaen lomista tuli avoimesti viihteellisempiä. Virallisena selityksenä oli, että kansalaiset olivat jo saavuttaneet sellaisen sivistystason, että heitä ei tarvinnut opettaa ainakaan koko loman ajan. Turisteja koskivat silti monet rajoitukset, ja loma piti yhä ansaita työllä.

Kestävää matkailua neuvostotyyliin

Neuvostoliiton lakiin oli kirjoitettu oikeus lepoon ja vapaaseen matkustamiseen koti- ja ulkomailla. Jälkimmäistä rajoittivat kuitenkin käytännössä monet esteet, kuten ulkomaanviisumin tarve. Matkailua Neuvostoliitosta ulkomaille tapahtui rajoitetusti, ja sen tarkoituksena oli lähinnä todentaa ulkomaanmatkailun olemassaolo. Lisäksi tavoitteena oli harjoittaa suhdetoimintaa

neuvostomaan hyväksi. Monet neuvostomatkaillijat tosin olivat hämmentyneitä, kun huomasivat lännen kehittyneisyyden.

Suomi oli neuvostokansalaisille helppo kohde idän ja lännen välissä. Maamme olisi toivotanut enemmänkin itävieraita tervetulleeksi, mutta matkailijoiden määrä oli päätetty etukäteen viisivuotissuunnitelmassa, ja matkalle pääsivät vain valikoidut henkilöt. Neuvostoliitossa oli siis omaperäinen kestävän matkailun käytäntö, joka takasi, että hallitsemattomia turistimassoja ei synny. Matkailijamääriä rajoitettiin, jotta liian suuri osa kansasta ei altistuisi länsivaikutteille. Toisaalta matkailua rajoitti ulkomaanvaluutassa maksettujen länsimatkojen hinta. Matkat maksoi yleensä ammattiliittojen keskusneuvosto.

Neukkujen länsilomilla ohjelma oli hyvin kiireinen, jotta matkailijoilla ei olisi aikaa eikä energiaa suunnata ei-toivotuille ”harhapoluille”. Valtiolla ulkomaanmatkailu merkitsi periaatteessa pr-toimintaa. Lopputulos ei ollut toivottu, koska matkailua pidetään yhtenä syynä Neuvostoliiton loppuaikojen uudistuksiin ja koko maan kaatumiseen.

Rautaesiripun taakse

Neuvostoliitto oli paitsi lähtö- myös kohdemaana, jossa vieraili matkailijoita aina länsimaita myöten. Ulkomaalaisten matkailijoiden ohjelma oli Sutisen mukaan niin tiivis, että he eivät edes jaksaneet tehdä omatoimisia retkiä. Heille annettiin kuitenkin välillä mahdollisuus ”aitoihin” kokemuksiin, kuten kotivierailuihin, jotka olivat todellisuudessa ennalta järjestettyjä.

Valtiollinen matkailuyritys Intourist rakensi sosialismia matkailun avulla ja toi maahan valuttatuloa. Matkailijoihin kohdistunut huomio pyrittiin esittämään huolenpitona, mutta ainakin yhtä paljon kyse oli valvonnasta ja ohjailusta. Mahdollisia puutteita kommentoitiin usein kertomalla, että kunhan sosialismi pääsisi vauhtiin, kaikki muuttuisi auvoisaksi. Sutinen huomauttaa, että yhä tänäkin päivänä maat pyrkivät esittelemään matkailijoille parhaita puoliaan.

Eläkö ”neukkumatkailu” keskuudessamme?

Sutisen teksti on viihdyttävää ja kuvaa elävästi matkailua Neuvostoliitossa ja ilmiöitä sen ympärillä. Kirja pohjautuu laajaan lähdeaineistoon tarjoten faktoja, jotka on sijoitettu tekstin lomaan antamaan esimerkiksi luvuin mittakaavaa kuvatuista ilmiöistä. Tietoja ei esitetä yhtä systemaattisesti kuin tieteellisemmissä teoksissa. Samoja asioita tuodaan lyhyesti esille eri luvuissa, välillä painottaen eri näkökulmia, mikä vaikeuttaa hieman kokonaiskäsityksen muodostamista neukkumatkailun faktoista.

Kirjan julki tuotuna tavoitteena on avata neukkumatkailun perinnettä, ideologiaa ja monimuotoisuutta sekä sitä, miten turismin mielikuvilla luotiin kuvaa maasta. Kirja pyrkii tuomaan matkailun kautta esille myös neuvostokansalaisten tavallista elämää ja matkailun tarjoamia mahdollisuuksia irtautua autoritäärisestä ilmapiiristä. Neukkumatkailun perinnettä kuvataan kattavasti ja kiinnostavasti. Myös matkailun taakse kätkeytyvä ideologian rakentaminen kulkee juonessa koko ajan mukana. On tosin hyvä muistaa, että suurin osa neuvostoliittolaisista ei päässyt matkustamaan – ja matkalle päässeet olivat yhä valtion autoritäärisessä vaikutuspiirissä.

Neukkumatkailu herättää arvion kirjoittajaa ajattelemaan matkailun merkitystä hovin ja liiketoiminnan ulkopuolella. Sisältyykö esimerkiksi suomalaisen matkailun kehittämiseen tiedostettuja tai tiedostamattomia merkityksiä, joiden avulla pyritään tukemaan tiettyä ideologiaa tai tiettyjä ihanteita? Vetoaako matkailumarkkinointi ihmisiin vai ideaalikuviin ihmisistä? Länsimaisessa nykymatkailussa on vahva itsensä kehittämisen eetos, mutta huvittelu ja rentoutuminen elävät myös vahvoina loman tarkoituksina. Vapaa-aikaa voi viettää rennosti, kunhan sen tekee vastuullisesti. Vastuullisuus ei ole jäänyt pelkäksi sanahelinäksi vaan on viimeisten vuosien aikana alkanut näkyä myös kulutusvalinnoissa. Ehkä kyse on myös identiteetin rakentamisesta, mihin matkailu tarjoaa erilaisia aineksia. Nykymatkailija matkustaa rauhoittumaan puhtaaseen luontoon tai tutustumaan paikalliseen kulttuuriin laajentaakseen maailmankuvaansa. Matkustamalla ”oikein” matkailija osoittaa olevansa vastuullinen ja palaa kotiin parempana ihmisenä.

Maailmankuvien muutokset tekevät nähtävyyksistä kitschiä

Neukkumatkailun perinne elää varmasti myös valtioiden tasolla. Valtiot ja alueet haluavat antaa itsestään määrättyjä mielikuvia, ja nämä mielikuvat heijastuvat matkailumarkkinointiin ja -tarjontaan. Mielikuvien ja vaikutelmien vastaavuus todelliseen elämään vaihtelee todennäköisesti suuresti. Neukkumatkailu luonnollisesti eroaa nykymatkailusta monin tavoin, mutta arvioissa keskityttiin etsimään niitä yhdistäviä piirteitä.

Sutisen mukaan yhteiskunnan ja maailmankuvan muutokset tekivät monista neukkumatkailun kohteista myöhemmin kitschiä. Näin voi käydä niillekin kohteille, joissa nyt matkoillamme vierailimme. Mitkä asiat muuttuvat kitschiksi, sitä emme vielä tiedä. Ehkä koronapandemian jälkeisessä maailmassa kitschiä tai paheksuttavan vanhanaikaista on kaukomatkailu – tai kenties pandemian aikana kukoistukseen noussut kotimaanmatkailu ja retkeily. Ehkä vastuullisuus nykymuodossaan nähdään jatkossa menneisyyden ilmiönä, identiteetin rakennusaineena tai maailmaan hallittavuutta tuoneena välineenä, joka on korvautunut jollakin uudella.

Neukkuturismi tarjoaa viihteellisen ja kattavan kuvan Venäjän ja Neuvostoliiton matkailusta, mutta samalla oivallisen peilauspinnan lukijalle, joka suhtautuu yhteiskuntaan ja matkailuun uteliaasti ja ehkä hieman ilkikurisesti. Neukkuturismia voi hyödyntää esimerkiksi matkailun tutkimuksessa erilaisia näkökulmia antavana viriketeoksena.